

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО: ВІД ПРАКОРЕНІВ ДО СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙ

У статті йдеться про роль Тараса Григоровича Шевченка в створенні й ствердженні української літературної мови. Детально проаналізовані власне лінгвістичні, а також соціо- і психолінгвістичні особливості Слова Кобзаря.

Ключові слова: мова Т.Г. Шевченка, українська літературна мова.

*Великих героїв і поетів створює народ
у моменти найвищого напруження в житті нації –
в моменти, коли вони потрібні людям
як повітря, як пожива...
Жоржі Амаду,
відомий бразильський письменник*

Максим Рильський знайшов дуже містку формулу для визначення ролі Шевченка в утвердженні української мови за обставин, здавалося б, нестерпних для її існування. Він назвав це «подвигом, який довершив Шевченко, помахом свого генія піднісши українську мову на рівень найкультурніших і найрозвиненіших мов світу...» [11, 251].

Шевченко як особистість і його літературна мова

В історії нашого народу Тарас Шевченко – засновник сучасної української літературної мови. І це, можливо, найперший і найсуттєвіший результат усієї його життєвої справи. Нарівні з літературним.

Дослідники часто пишуть, що Т.Г. Шевченко з його «Кобзарем»^{*} дорівнює таким унікальним історико-літературним постатям, як Данте, навколо якого згуртувався італійський народ; Сервантес з його «Дон Кіхотом», після якого іспанці відчули себе єдиною нацією; якоюсь мірою й Гете з його «Фаустом» для німців.

Цей феномен у сучасній дослідницькій літературі називають національно консолідувальним авторським міфом (Г. Грабович, О. Забужко). «Кобзар» навіть більшою мірою, ніж названі вище феноменальні твори, є такою об'єднувальною книгою. Він своєрідна Біблія українського народу. Там його історія, його епос, філософія, культура, міфологія. А сам Шевченко є унікальною літературно-історичною постаттю, яка викристалізувала націю. Тому й став для українців святим. Ще з ХІХ ст. у половині селянських світлиць – його портрет у божниці поруч із зображеннями Христа і Матері Божої.

Потреба в ньому в народі завжди була і є – особливо на переломних етапах історії, в часи велетенського напруження в боротьбі проти зла, за українську державність та ідентичність. От і в нинішній антикорупційній «революції гідності» 2013–2014 років твори Шевченка мали, може, найбільший

^{*} Книга виготовлена 13–20 квітня 1840 року у друкарні Є.Фішера в Санкт-Петербурзі. У повному обсязі, тобто в редакції 1860 року, перекладена більш як на 100 мов світу.

попит у створених на Майдані двох бібліотеках. Ці бібліотеки самі собою є унікальним явищем; як і заснований там університет постійної дії. І чого варті злостиві слова про цих великих патріотів як «екстремістів», «фашистів»! Це лише спроби януковичької орди приховати, відмити своє справді фашистське нутро. Дуже показово, що цей же лексикон засвоїв і президент агресивної імперської Росії.

Майдан розумів і розуміє значення поезії Шевченка в історії народу (і народів). Недарма ж вірменин – дніпропетровець Сергій Нігоян читав «Кавказ» прямо на барикаді: «Борітеся – поборите!» Нігоян, який за день-другий по тому загинув «за нашу і вашу свободу» на вул. Грушевського – як перший герой цієї української революції. Недарма ж один з очільників Майдану Юрій Луценко на вічі, присвяченому 200-літтю Т.Г. Шевченка, 9.03.2014 сформулював як найсуттєвіше послання нашого Кобзаря нащадкам: «Шевченко розкрив генний код нашого народу – запит на свободу».

Про Нігояна в день вознесення Небесної сотні написав український поет Володимир Базилевський.

Христос воскрес!
Почуй, Тарас. –
Вірменський хлопець
чита «Кавказ».
Полює «Беркут»,
«Убий!» – наказ.
Вірменський хлопець
чита «Кавказ».
Зламалось тіло,
здрігнувся час.
Вірменський хлопець
чита «Кавказ».

Життя погасло,
екран не згас.
Вірменський хлопець
чита «Кавказ».
Гримить «Поборете!» –
глагол-фугас.
Вірменський хлопець
чита «Кавказ».
Ти чуєш, Іроде?
Це Божий глас.
Вірменський хлопець
чита «Кавказ» *.

І нині ми переконуємося у великій слушності слів Миколи Костомарова: Шевченко воскресив свій народ, покликав його до нового життя, бо він був «обранцем народу в прямому значенні цього слова; народ його ніби обрав співати замість себе». І то – аж до наших часів і на всі часи.

З чого постала нова мова?

Як стався перелом в українській мові в першій половині XVIII ст.? З чого постала нова українська літературна мова, яку ми по праву пов'язуємо з іменем Тараса Шевченка?

На період, який починається відомою в історії Переяславською радою, Україна мала свою літературну мову, яку ми тепер називаємо староукраїнською. Це мова яскравого полеміста і сатирика Івана Вишенського, визначних для свого часу вчених Зеновія Копистенського, Іова Борецького,

* Літературна Україна. – 20.02.2014

зокрема й фахових філологів та словників Мелетія Смотрицького, Лаврентія Зизанія, Памва Беринди. Мова, яку вивчали слухачі Острозької і Києво-Могилянської академії (нарівні з латиною, грекою та церковнослов'янщиною).

Росіяни (йдеться переважно про церковників) староукраїнської мови не сприймали – звідси заборони на неї ще до Петра I, які системно виявилися вже при ньому. Зокрема, 1720 року вийшов указ Петра про те, що в Києві і Чернігові книжки мають друкувати тільки такою мовою, яка нічим не відрізняється від московської. Тобто це перша законодавча заборона української мови. Далі пішли заборонні акти на діяльність печерської друкарні вересня 1721, січня і грудня 1727, березня 1728 – з новими обмеженнями аж до повної заборони. Церковну літературу почали видавати виключно церковнослов'янською мовою. А ще ж треба було здолати Голгофу русифікаторської політики Катерини II. «Над староукраїнською літературною мовою нависла серйозна загроза», – пише про той період В. Русанівський [12, 129].

Тобто староукраїнську мову, яка в XVII ст. розвинулась у самостійну національну, всотавши в себе народну лексику і фонетику та систему національної граматики, було насильницьки знищено. Тому вона перестала розвиватися як українська літературна мова. Як зазначає цей же автор, «життя літературної мови ледь жевріло в малозрозумілій церковнослов'янщині» [12, 49].

Тим часом саме церковнослов'янську взяла в основу новостворювана російська літературна мова. І розвивалася вона як «слов'яноруська» (або «словеноросская»). Багато українських письменників і філологів (Ф. Прокопович, С. Полоцький, С. Яворський, Є. Славинецький та ін.) покинули староукраїнську і пішли в цю російську новомову, власне, створювали її. Себто так (тільки на початку XVIII ст.!) почав витворюватися «общерусский язык» [докладніше див.: 12, 129; 12, 131-132].

І залишалася ще третя мова – звичайний народний український говір. Він зберігався в народних піснях та думах, школярських віршах, щедрівках та колядках, вертепах, у приватному листуванні, щоденниках. То був останній притулок давньої української мови. І в Російській імперії навряд чи хто сподівався, що ці рештки майже розтерзаної мови ще мають хоча б якийсь шанс на життя. Однак, як пише львівський філолог (а тепер і політик) Ірина Фаріон, «єдино можлива у друковій словеноруська мова несподівано стала тим штучним, майже хемічним засобом для розчищення місця новій українській літературній мові – не на церковнослов'янській, а лише народній основі» [16, 66].

Про з'яву оновленої мови свідчив літературний вибух «Енеїди» Котляревського*. Вибух, який стався, власне, й не в Україні, а в Петербурзі й

* Над «Енеїдою» Котляревський працював понад 30 років. Перше видання (неповне, 3 розділи) побачило світ у 1798 році в Санкт-Петербурзі. Друге – авторське – видання вийшло 1809 року (також неповне – 4 розділи) там само. Перше повне видання вийшло 1842 року в Харкові (уже після смерті автора). Це була перша книга, написана розмовною народною мовою.

Москві, де з рук у руки передавали «Енеїду», переписували саморобні словнички для тих, хто її читав. Тобто він серйозно захопив суспільну свідомість Росії. Хоча мало хто здогадувався, що це був не просто яскравий спорадичний спалах, що за ним треба було бачити народження нової української мови й літератури.

Це усвідомлення прийде аж по Шевченкові. Але й тоді, після 1798 року, незважаючи навіть на химерний, трагедійний, пародійний стиль викладу, більш-менш проникливі публіцисти та письменники в Росії побачили багатющі можливості мови Котляревського для віддачі нею класичних творів світової художньої літератури, для творення своєї української словесності. І потім справді з'явилися такі твори в потужному потоці романтичної літератури – Григорія Квітки-Основ'яненка, Євгена Гребінки (до речі, перший перекладач О. Пушкіна на українську), А. Метлинського (Могили), М. Костомарова (Галки), В. Забіли, М. Петренка та інших.

Вони, українські пародисти й особливо романтики, на думку Русанівського, відродили українську літературну мову, тепер уже повністю на народній основі. «Вони не тільки зробили помітний внесок в її природну нормалізацію, але й викликали бажання описати її фонетичну й граматичну природу...» [12, 172]

В імперії не побачили й не зрозуміли цього явища ні М.О. Добролюбов, ні особливо російський шовініст В.Г. Белінський. Останній у 40-ві роки XVIII ст. (тобто тоді, як уже побачив світ Шевченків «Кобзар») писав: «Мы имеем полное право сказать, что теперь уже нет малороссийского языка, а есть областное малороссийское наречие, как есть белорусское, сибирское и другие подобные им областные наречия <...> Литературный язык Малороссии должен быть язык их образованного общества – язык русский» [22, 177]. Це переконання було поширене і на межі 50-60-х років, тобто коли Шевченко вже завершував свій земний шлях, а П.О. Лавровський закликав збирати матеріали про «малороссийское наречие» як уже майже зникле [23, 225].

Слід відзначити позицію тільки небагатьох російських літераторів, і насамперед Чернишевського і Герцена, які визнавали в українцях самостійну націю. Цілком солідарний з ними був Аполон Григор'єв, який до того ж прямо пов'язував визнання українців самостійною нацією з особливою літературною мовою і з іменем Шевченка. «Шевченко, – писав він, явно полемізуючи з Добролюбовим і Белінським, – последний кобзарь и первый великий поэт новой великой литературы славянского мира» [7, 101].

Але першорядну роль у явленні ознак нової української мови Тарас Шевченко вбачив саме в Котляревському:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!
Праведная душе! прийми мою мову
Не мудру, та щирю – прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,

Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!
«На вічну пам'ять Котляревському»

Шевченко написав це під враженням звістки про смерть письменника. І це було як прийняття естафети.

Тобто антиукраїнська політика Росії (несподівано!) запустила механізм оновлення української мови. Нова українська літературна мова постала тоді, коли, здавалось, не було ніяких умов для її існування. А вона народилась і набула прискореного розвитку... А вона – ця мова (як мова нової літератури) – з'явилась. Котляревський започаткував, а Шевченко вивів українську мову на божественний рівень. Як пише Ірина Фаріон, «страшний тиск породив пречарівне дитя опору в абсолютно безумовному існуванні...» [16, 66]. І, як зазначав Юрій Шевельов, мова стала прапором, трибуною, лозунгом і мірою всіх речей». Звідси, за висловом Оксани Забужко, Шевченків і Кулішів вибухи. Звідси і всі наступні заборони [3, 66–67].

Особливості Шевченкової мови

Кажемо, що мова Тараса Шевченка є основою сучасної української літературної мови. Що ми вкладаємо в цю тезу?

Народна основа. Насамперед тут найважливішим є розуміння справжньої народності самої особистості Шевченка як носія і великого виразника цієї мови. Він ні під що не підлаштовувався в мові, не копіював, не колекціонував слова. Він висловлював суть органічними, природними, внутрішньо притаманними йому засобами. Він жив у мові. І незважаючи на позірну простоту, фахівці відзначають як цілість і довершеність його поезії, так і віртуозну майстерність.

Мову багатьох поетів – і поетів хороших – називали народною: Роберт Бернс, Олексій Кольцов, Саят-Нова... Звісно, вони теж відзначалися високою майстерністю. Але народний поет – це не той тільки, хто вправно використовує народну мову. Є якийсь вищий вимір народності. Розуміючи це, всі критики, перекладачі, біографи і коментатори його творчості шукали «секрет Шевченка». Ці рефлексії відлила в чеканну, майже математичну формулу видатна вірменська письменниця Марієтта Шагінян: «Поет народний – дорівнює народній поезії, поет абсолютно народний» [18, 7].

Він не «скористався» народною мовою; він її створив на гребені нових потреб народу. Як писав М.Г. Чернишевський, він «викував зброю – рідну мову...»

Величезну роль у мовному становленні Шевченка відіграла пісня. Вона втілена в усій його поезії. За спогадами сучасників він мав дуже приємний баритон і за будь-якої нагоди співав. І ту систему образів, ту лексику, той синтаксис і ту ритміку, які притаманні українській пісні, Тарас органічно засвоїв іще змалку. Вони й вилилися в мовну стихію «Кобзаря»: усі твори Тараса Шевченка пересипані фрагментами з історичних, ліричних, весільних і побутових пісень.

Є ще одна обставина, яка сприяла збереженню в пам'яті поета природної української мови: Шевченко не навчався в російській школі. «Це зберегло його мову, – пише митрополит Іларіон (Іван Огієнко), – а головню сам спосіб думати (складню) від помітнішого чужого каламутства, – у нього з'авжди складня* народня» [8, 7–8]. І це цілком слушно, адже школа, за задумом імперських властей, була основною ланкою асиміляції українців.

В оцінці Шевченка як істинно народного поета, можливо, особливо об'єктивною (та навіть несподіваною для сучасного читача) може бути думка марксиста і соратника Леніна Анатолія Луначарського: «...Ніде й ніколи возродителі й воскресителі національної поезії не були такими яскраво народними, як Шевченко... Шевченко не тільки поет національний, але й поет-націоналіст. Питання про долю української національності займає перше місце в його поезії. Це зрозуміло вже з політичних причин, які споріднюють націоналізм Шевченка з націоналізмом Фосколо (італійський поет – майже сучасник Шевченка. – *Прим. авт.*), деяких ірландців, з націоналізмом великої народної поезії сербів... Тараса Шевченка я ставлю поруч з іншими поетами-націоналістами, але жоден з них, навіть великий з великих Міцкевич, не виявляв своєї любові до вітчизни в такій зворушливій формі, з такою майже шаленою силою».

Нинішнім би ленінцям з партії Петра Симоненка вдуматися в зміст терміна «націоналіст», який став у них лайливим словом. Та й в оцінці Леніним поняття російського шовінізму як причини породження всіх націоналізмів: «Віками великороси вбирали в себе... ганебні і погані упередження великоруського шовінізму... Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу» [24, 334]; «Великоруському шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть» [24, 203].

Естетичні критерії. Як пише митрополит Іларіон, «Шевченко перший у нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві і тому творив її, пильнуючи, щоб була вона якнайкращою» [8, 5]. «... Шевченкова мова й стала в нас за наріжний камінь нашої літературної мови. Сталося це тому, що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом, і його твори захопили всю Україну: їх усі читали, завчали напам'ять, і вже тим самим навчалися й мови» [8, 23]. Тобто Шевченко для українців є й народним учителем мови.

Марієтта Шагінян, аналізуючи разючу (в авторки – «потрясающую») майстерність Шевченка, крім цього епітета, знаходить майже термінологічний визначник майстерності поета – творчість мови («творчество языка»). Через це поняття ми приходимо до висновку, що віртуозна Шевченкова форма, зокрема синтаксична, народжується з потреб змісту.

А питання про розмір, про заворожливі зміни ритмів є неповторною і часто непоясненою для дослідників ознакою майстерності Шевченка.

* Складня – синтаксис.

В цьому ж контексті Марієтта Шагінян пише про «сміслові розширення мови». В зовні найпростіших, здавалось би, поезіях (таких як «Садок вишневий коло хати», «Понад ставом увечері /Сова/», де, як вона пише, «не знаєш, чому дивуватися: чи великій простоті змісту, чи величезному мистецтву слова, чи мережевій витонченості його, а головне – чи тому цілому, що вийшло з простоти і витонченості, тобто безмірно поглибленому образу... В них Шевченко великий саме тим, що зумів створити художнє узагальнення за допомогою найпростіших слів і образів, без усяких абстрактних понять, без вантажу метафор або складних символів, зумів створити узагальнення самим ходом віршів, розказаною в них дією. Можливо, саме узальнювальна глибина і захоплює почуття слухача у цих віршах...» [15, 19].

Справжнє мистецтво і повнокровне життя мови починаються саме там і тоді, де твір художника доростає до узагальнювальної сили. Без уміння узагальнити – нема справжнього поета і письменника. І безсмертя Шевченка-поета в тому, що він викував для народу мову, спроможну до глибоких, історично правдивих, найвитонченіших узагальнень за допомогою найпростіших засобів і нескладних, здавалося б, висловів» [18, 20].

У російській перекладній літературі Шевченкові не дуже поталанило. По-справжньому адекватні переклади «Кобзаря» важко знайти. Самі російські (і не тільки російські) перекладачі часто риторично запитують: чому важко перекладати Шевченка, хоч він здається дуже простим? На це запитання відповідає знов-таки Марієтта Шагінян: «Тому що проста на позір майстерність Шевченка виявилась повною неперевершеною витонченістю, влучністю і оригінальністю поетичних прийомів та глибини геніальних узагальнень, і це потребувало від перекладачів величезної роботи» [18, 26].

Творення неологізмів припадає здебільшого на кризові епохи, коли життєві ідеали певного суспільства себе вичерпали і починалося активне шукання чогось нового. Ось кілька Шевченкових неологізмів: «лани широкополі»; «широколистої тополі»; «Мов ті діди високочолі, дуби Гетьманщини стоять»; «Дніпро крутоберегий»; «Сліпа була єси, незряща, недви́га серцем» (тобто інертна серцем людина); «в одині-самотині в садку буду спочивати» («одина́» – самотність); «Барвінок цвів і зеленів, слався, розстилався, та недосвіт перед світом в садочок укрався: потоптав веселі квіти, побив, поморозив...»; отже, «недосвіт» – вранішній мороз); «Уловлять, і судить не будуть: в кайдани туго окують, в село на зрище приведуть».

Шевченко інтелектуалізував українську мову. Якби Шевченко обмежився тільки віртуозним використанням виражальних багатств народної мови, він би не став ні великим поетом, ні тим паче духовним батьком нації. А річ у тім, що він показав не тільки естетичні, але насамперед інтелектуальні можливості української мови, рішуче розширив її горизонти, знайшов небачені доти засоби для висловлення національної мети українського народу.

Про нього часто кажуть: «історик» чи «народний історик». Але чи можемо ми сприймати це в прямому сенсі? Адже шевченківські інтерпретації

історичних фактів – це щось зовсім інше, ніж історичне фактописання. Та й факти часом переосмислені (чи, як дехто скаже, «неточні»).

Бо це й не історія, це скоріше народна історіософія. Це творення історико-філософських смислів – адже Шевченкові треба було все сучасно (для нього) осмислити і провидіти як народну мету, трансформувати національну історію у священну. Як метафорично писав Пантелеймон Куліш, «Шевченко – наш поет і перший історик... <Він> перший запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну як Боже слово відповідь». Це «суто українська філософія історії» [3, 24; 3, 103], – каже Оксана Забужко, розглядаючи цю проблему в поширеній нині методології літературного і національно-ідентифікаційного міфу.

Взяти, скажімо, поему «Гайдамаки». Як відзначає Євген Сверстюк, не мотив гайдамацької помсти цікавив поета, хоча того факту також не обминеш, а таємниця раптового пробудження народу (див. ЛУ 20.03.2014). А хто ж не задумується над цією таємницею менталітету українців і зараз? Ще за лічені дні до Майдану 2013–14 р. теж ніхто не міг передбачити такого розвитку подій: «Як козаки шляхту тяжко покарали / За те, що не вміла в добрі панувать» («Гайдамаки») [19, 83]. Справді таки, «загомонила Україна...» і «Жінки навіть з рогачами / Пішли в гайдамаки...» («Гайдамаки») [19, 91]. І дістали на це благословення Господнє – велике щоденне благословення на Майдані...

Але для здійснення цього справжнього інтелектуального подвигу Шевченкові потрібно було знайти в мові нові, ніким не побачені доти засоби. І тут нам для розуміння ролі Шевченка як творця нової української літературної мови стане в пригоді дуже глибоке і проникливе міркування Марієтти Шагінян: «Поетика Шевченка не може бути виведена ні з фольклорності як такої, ні з голої майстерності як такої, а є плодом неперервного творчого розширення народного мовлення, всотаного з молоком матері, як початковий «дар слова», – розширення його змісту у спосіб вираження в ній щонайтонших відтінків думки і настрою, пристрасних політичних і філософських узагальнень. З кожним віршем Шевченко удосконалює для народу його знаряддя культури – мову, роблячи ніжне, м'яке, «сімейне» мовлення селянина, пристосоване до нехитрого сільського побуту, відточеним і гострим, розв'язує в межах цього мовлення драматичні і соціальні колізії, розгортає історичні полотна, філософує, знущається, мріє, плаче, мене його, як глину в руках, доводить його витонченість, життєздатність, придатність до боротьби, для будь-якого відання /думки/» [18, 12–13].

А за змістом Шевченко взяв на себе історичну роль Голіафа в протистоянні народу царям і імперії.

Другий серйозний складник інтелектуалізації охарактеризував Василь Скуратівський. Він ще в 1978 р. назвав творчість Шевченка «великим космогонічним міфом», «грандіозною світоглядною першосистемою» [14, 10]. Тут, зокрема, ми маємо справу з унікальним в історії явищем новопрочитання й актуалізації Біблії. З якою метою робив це Шевченко? Йдеться про два найважливіших задуми: 1) контекст вічних смислів життя і боротьби;

2) посередництво поета-пророка в розмові українців з Богом – аж до полеміки з ним («... а до того я не знаю Бога»). Як констатувала Оксана Забужко, «цілий “Кобзар” можна (і треба!) розглядати як безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди безпосередній діалог людини з Богом» [3, 12].

Але для чого це? Про що цей діалог з Богом? Як на сучасну фразеологію – для утвердження в народі національної ідеї.

Найбільш пильно проаналізувала цю проблему та сама Оксана Забужко у книзі «Шевченків міф України» [3]. «Шевченко, – пише вона, – здійснив “українізацію” християнського міфу», /.../ яка духовно виокремлювала українство з православ'я, стверджуючи сакральність українського світу в обхід офіційній російській церкві. Інакше кажучи, Шевченко “розколов” своїм міфом транснаціональну “уявну спільноту”, послідовно витворювану російською теократією впродовж майже двох століть...» [3, 27]. І далі: «Саме Шевченкові належить в українській інтелектуальній історії честь відкриття цього синтетичного погляду на свою національну (етнічну) спільноту як єдиний розгорнутий в універсально “відкритому” часі й просторі континуум, саме в лоні Шевченкового міфа відбулося зародження того, що можемо з повним правом визначити як українську національну ідею» [3, 100–101].

Цей же висновок зробив і В.М. Русанівський у своїй «Історії української літературної мови: «Т. Шевченко піднявся на височінь національного поета тому, що сказав своєму народові саме те, що потребувало загальнонаціонального усвідомлення» [12, 173].

А крім того, Біблія – це й моральний кодекс народу. В ній описані гріхи (як узагальнення), царі – гонителі-іроди (як носії необмеженої влади), розкаяні і нерозкаяні грішники, помста і прощення... Усе було і все ще буде, ніби попереджає нас Кобзар.

Усе це, як тепер кажуть, суперактуальне. І все треба було виразити новими засобами мови, винайти в ній нові можливості. Шевченко успішно впорався з цією своєю творчою місією. Його мова виявилася високоінтелектуальною. І це стало історичним переломом у житті мови: вона від Шевченка почала активно перероджуватися під дією і всупереч (!) позалінгвальним політичним факторам – факторам колонізації України, знищення її мови й культури (перший лінгвоцид щодо української мови). Потім це «всупереч» повториться й у ході радянського лінгвоциту 30-80-х років ХХ ст.

З чого «ткалося» інтелектуальне обличчя української мови? Про два джерела – Біблію й історію – йшлося вище. Третє джерело – світова культура, основами якої Шевченко дуже активно оволодівав особливо в петербурзький період свого життя. І це виразно відбилася на шевченковому словникові.

І нарешті про духовний потенціал самої мови як четверте джерело інтелектуалізації. Тут талант поета дістав величезний заряд для свого вияву. Саме Шевченко видобув з мови творчий потенціал, показав її невичерпні можливості.

У сучасній лінгвістиці є таке поняття, як «внутрішня форма мови». Його ввів у науковий обіг Вільгельм фон Гумбольдт [13, 172]. Йдеться про мотивацію називання об'єктів і понять у їх властивостях і зв'язках з іншими об'єктами і поняттями. Як пише сучасний учений-фізик Анатолій Свідзинський, який вивчає проблеми філософії мови, вихідні структури інтелекту – це архетипи (за К.Юнгом), генетично закріплені в колективній пам'яті народу образи, або первообрази (якщо йдеться про мислення) [13, 158-159].

Так от, в українській мові значно більше, ніж у інших, і зокрема в російській, виражена сакральність змістів корінних лексем, їх символічна сила. Глибина твору залежить якраз від того, як автор бачить цю ядерну силу слів. Наприклад, у «Кобзарі» Шевченко більш ніж 10 разів послуговується словом «рушник». Але жодного разу – в побутовому смислі: «А дівчата лицялися / І рушники дбали» («Сова») [19, 183]; «Не хочу я панувати, Не піду я, мамо! Рушниками, що придбала, Спусти мене в яму. / Нехай попи заспівають, А дружки поплачуть: / Легше мені в труні лежать, / Ніж його побачить» («Тополя») [19, 45].

Українці закладають у це слово глибокі життєві змісти. Адже рушники супроводжують людину протягом усього життя: ними приймають дитину від породіллі, благословляють заручини, проводжають в останню дорогу. Вони є оберегами, ознакою багатства – насамперед духовного.

Крім того, важко передати поетичні смисли в мові, де є лише звужені побутові відповідники: «полотенце» і «утиральник». Таку ж різницю читач може виявити й в інших паралелях: «лікарня» (там, де лікують) і «больница» (де треба перетерплювати біль); «подружжя» (подружені на життя) і «супруги» (впряжені); «свято» (святий день, а в «Гайдамаках» – ще й свято народного повстання) і «праздник» (праздний день). Українське слово «питати» росіяни переосмислили під нове поняття «допытываться» і «пытать» («узнавать подноготную» – тобто дізнаватися правду, заганняючи голки під нігті, чим займався ще Малюта Скуратов).

З терміносполукою «внутрішня форма мови» співзвучні й інші сучасні поняття: «колективний світогляд народу», «мовна картина світу», «національна специфіка етнічної мови», яких, звісно ж, тоді не знав Т.Г. Шевченко (їх просто не було в науковому дискурсі), але як справжній майстер художнього слова виражав і національну специфіку мови, і колективний світогляд народу, і мовну картину світу українця.

Мова Шевченка уперше стала соборною народно-розмовною. Мова Шевченка – сплав територіальних варіантів мови в єдину загальнонародну. Він синтезував лівобережний і правобережний варіанти української мови. Як писав Іван Огієнко, «Шевченко подав руку лівобережцям, а це було корисним у розвої нашої літературної мови: обидва береги Дніпра нарешті поєдналися в своїй мові у творенні мови літературної» [9, 142].

Не випадково це сталося на найближчих до Січі перехрестях козаччини – на рідній Шевченкові Звенигородщині. Бо й сама спільна мова поставала в

котлі першої в історії справді народної козацької республіки. Звенигородщина – це «зона впливу» козаччини, Січі. Через неї йшли шляхи на Січ, здійснювалися ділові контакти, господарські зв'язки, постачання і обмін. А це все маси людей з різних регіонів зі своєю інформацією, своїми піснями, переказами, гумором.

І цей сплав мови, засвоєний і втілений у творчості, – ще одна засаднича заслуга Шевченка в чині творення сучасної української літературної мови.

В. Русанівський назвав це «структурним феноменом мови Шевченка, <який> полягає насамперед у тому, що вона, на відміну від мови Квітки-Основ'яненка, чи навіть Котляревського, була зорієнтована на весь україномовний територіальний та історичний обшир» [12, 177].

Тут йому сприяло осягнення фольклору, народної лексики і фразеології, складу мови. Шевченко цілком усвідомлено користувався тими елементами живої мови, які мали найбільше поширення в Україні, і були сприйнятними для читача та легкозасвоюваними, до чого свідомо прагнув Шевченко.

Йдеться про дуже обережне ставлення Шевченка до вузькодіалектних територіальних особливостей включно з говірковими словоформами. Їх, як відомо, було чимало на Звенигородщині, однак він відчищувався від них. Ви не знайдете в творах поета ні твердого *p* (типу *вечера, гараче*), ні приставного *z* (*гобідати, гочерет*), ні /к/ замість /т/ (*кісто < тісто*), ні розмовних форм дієслів (*ходю, просю, закусяють*). З цього погляду твори Шевченка доволі докладно проаналізував В. Русанівський [12, 178–180]. Він відзначає перейняту Шевченком «фольклорну традицію нівеляції локальних фонетичних особливостей» [12, 178], «уодноманітнення і економію синтаксичних засобів» [12, 179]. З ним перекликається свідчення І. Огієнка: «Він свідомо уникає в своїй мові говіркових місцевих виразів... Так само уникав Шевченко й архаїзмів... та чужих слів» [12, 142].

«Отже, – узагальнює В. Русанівський, – народнорозмовна основа мови Т. Шевченка виступає досить виразно на всіх рівнях: лексичному, фонетичному, морфологічному і синтаксичному. І разом з тим кожен з цих рівнів засвідчує орієнтацію поета на первісне образно-художнє нормування мови в фольклорі і на свідомий відбір слів і форм відповідно до їх територіальної поширеності. Заслуга Т.Г. Шевченка перед українською культурою полягала насамперед у тому, що він надав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови. Особливо помітна творчо-естетична робота у синтаксичній організації тексту» [12, 180–181].

«До цього треба додати, що Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати всеукраїнською мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників і походила з географічного осередку Української Землі, зо Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою» [8, 23].

Можемо виснувати: Шевченко зафіксував найвищий вияв інтелекту України середини ХІХ ст., який справляє глибокий вплив на мислення

подальших поколінь нашого народу – аж до сучасності... І показав, що в українській мові достатньо засобів для вираження цих найглибінніших смислів.

«Перехід української літератури між Сковородою і Котляревським на розмовну мову був таким радикальним, «еретичним» і вирішальним для подальшої диференціації українського та російського світів зовсім не тому, що змінилася сама мова.

Ні, змінилася філософія мови. Мова Людини протиставила себе Мові Влади. Це був остаточний розкол між Україною та Росією – розкол, який пройшов не по лінії ізоглос, а по лінії диференціюючих моральних цінностей.

Однак Україна заплатила – і продовжує платити – за свою відмінність надто тяжку ціну» [10, 318–319].

Як ми виконуємо мовні заповіді Шевченка? З часів Шевченка мова пройшла великий і драматичний шлях. Її розвивали в художньому стилі наступні покоління дуже талановитих і, можливо, геніальних письменників – Іван Франко, Леся Українка, Ліна Костенко... Вони створили такі шедеври художнього слова, як «Мойсей» (Іван Франко), драматичні поеми Лесі Українки, «Берестечко» Ліни Костенко... Їхня мова, як і мова «Кобзаря», й високоестетична, й інтелектуальна. Вони її удосконалювали і відточували.

Одна з найретельніших дослідниць літературно-художніх процесів в українській духовній історії XIX – XX ст. Оксана Забужко (див. її філософсько-культурологічну трилогію про Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Лесю Українку [3, 4, 5]) пише про особливу роль Лесі Українки в розвитку української мови і літератури. При цьому, можливо, вперше з такою глибиною і ґрунтовністю вона проаналізувала драматичну спадщину поетеси. О. Забужко переконливо показала, що Леся Українка піднесла в ній національні проблеми життя свого народу до рівня світової духовної рефлексії і водночас неймовірно розширила обрії української мови і літератури. Це справжня спадкоємниця всіх інтелектуальних надбань Т.Г. Шевченка. Оксана Забужко робить такий загальний висновок: «Уже в Лесі Українки літературна українська (чи не вперше!) постає мовою, яка справді від самого початку, «онтогенетично», вміє все» [5, 129].

Гідною послідовницею Шевченка на ниві розвитку літературної мови на сучасному етапі є Ліна Костенко. Вона внесла неоціненний вклад у модерний образ української мови. Як пише одна з провідних сучасних мовознавців Світлана Єрмоленко, «уже півстоліття живемо в силовому полі поетичного слова Ліни Костенко. Це слово сприймають читачі, хочуть ним думати, надають йому символічного значення, що й забезпечує самостійне життя авторського тексту, який переходить в інший часовий і просторовий вимір... Мовотворчість Ліни Костенко є мірилом розвитку української літературної мови другої половини XX ст. <...Вона> уособлює своєрідний символ, естетичний ідеал літературної мови як стрижневого компонента національної культури» [2, 6].

А віртуозний наш перекладач Микола Лукаш ще в 80-х роках минулого століття ніби підсумовує той шлях мови і результат її розвитку: «Українською

мовою можна – і треба – віддати і передати абсолютно все: без винятків, у будь-якому стилі, у першій-ліпшій манері, з якої завгодно епохи» [25, 733]. Він знав, що говорив, бо здійснив переклади щонайскладніших текстів Джованні Бокаччо (середньовічний варіант італійської), Йоганна В. Гете, Поля Верлена, Юліана Тувіма, Лопе де Вега, Імре Мадача*.

Так, на здобутках найталановитіших художників слова тримається наша культура. І це надзвичайно важливо для осягнення народом національної ідентичності. Як сказала сама Ліна Костенко, «народ шукає в геніях себе».

Отже, бачимо, що локомотивом у розвитку мови є літературно-художній стиль. Так було в Україні від Шевченка. Так і скрізь у світі. Потім мова функціонально добудовується. Іноді всупереч нестерпним обставинам, як це було з українською. Про повноту її свідчить насамперед розвиток наукового стилю літературної мови.

Шевченко спеціально не працював ні в публіцистичному, ні в науковому стилях. Однак засоби його художньої мови давали всі можливості для повноцінного розвитку мови як цілості. І, незважаючи на всі переслідування, вона у всіх стилях стала доволі активно розвиватися. Коли неможливо було вести цю роботу в центральній Україні, було засновано Товариство імені Т. Шевченка у Львові. Воно, зокрема, багато років і десятиліть займалося опрацюванням термінології фундаментальних, природничих та суспільних наук. Спираючись на досягнення того покоління науковців, потім плідно працювали в УНР і в радянській Україні такі видатні вчені й культурні діячі, як академіки Агатангел Кримський та Сергій Єфремов, Іван Огієнко, Микола Скрипник... Під час українізації 20-х років минулого ст. за дуже стислий час у 5–7 років Інститут наукової мови підготував понад 50 фахових словників, зокрема й досі не перевершений за багатством лексики, фразеології, синонімії російсько-український словник.

Але шлях цей – тернистий. Українізація 20-х років різко була перервана лінгвоцидом 30-х та подальших років. Мовна політика радянського зразка була незрівнянно небезпечнішою від усіх царських заборон. Її «винаходом» було втручання в саму природу мови, брутальне адміністративне її знищення. Це була «смерть через уподібнення» до російської. Винайшли й інструмент для вбивства мови – суржик.

Не всі й сьогодні усвідомлюють, що цю вироджену «мову» конструювали цілеспрямовано. У словниках відтинали синонімічні та фразеологічні ряди, запроваджували російські форми (типу активних дієприкметників), підміняли російськими зразками синтаксис. Широко використовували так звані мовознавчі «дослідження спорідненості» двох мов, усі види і жанри в культурі – кіно, художню літературу, естраду (від «тарапуньківщини» аж до

* Всі – з оригіналів, а не з підрядників, як більшість наших перекладів через російську. Та й у російській великий процент перекладів роблять з використанням підрядників. А в Миколи Лукаша всі переклади – з оригіналів. Навіть рідкісних для осягнення мов – угорської, івриту, перейнятого від єдиного на той час знавця цієї мови в Києві...

нинішньої «сердюківщини»). Це була ціла велика індустрія суржикотворення (чи, може, суржиконасадження), яка, до речі, задіяна й у нинішній постколоніальній культурі. Як пише проф. Лариса Масенко, суржик творився «внаслідок заповнення зруйнованих ланок структури української мови елементами поверхово засвоєної російської... Її носії підсвідомо відкидають зі своєї базової мови ті українські слова, які відрізняються від російської» [6, 28, 30]. Таким чином практично вся природна для української мови, корінна лексика вимітається з ужитку. І тоді навіщо така «українська» мова? Це і є механізм катастрофічного збіднення власної мови. Ми отримуємо проміжну асиміляційну субмову.

Через цю технологію мововбивства виходили з ужитку всі багатства мови Шевченка.

На межі ХХ – ХХІ ст. – з постановням незалежності України – настав новий переломний момент в історії сучасної української мови (можливо, найбільш значущий з часів Шевченка). Якщо говорити в системі понять синергетики, його можна назвати періодом своєрідної турбулентності (ознак хаосу) перед новою самоорганізацією. Це стосується як обставин її історичного розвитку – особливо в радянський період, так і масштабу та глибини перетворень у самій мовній системі, суперечностей, пов'язаних із її політичною роллю в нових суспільних умовах, у долі українського народу.

Він неоднозначний – цей період. Позитив:

- мова очищається від деформацій радянського лінгвоциду і доволі бурхливо розвивається;
- особливу роль відіграв державний статус мови. Попри неактивне, половинчате ставлення держави до проблем мовної політики, незважаючи на контрнаступ русифікаторських сил у країні й з-поза її меж, державний статус став головною запорукою її розвитку. Він сприяє розширенню суспільних функцій мови, активізації внутрішньомовних процесів, збагаченню новими виражальними засобами. Зростає зацікавленість людей, у тому числі громадян інших країн, у вивченні української мови;
- відбувається інтенсивне збагачення мови: за рахунок а) поповнення мови великою кількістю нових слів, що відбивають нові реалії та поживлення міждержавних зв'язків: *гілка влади, альтернативні вибори, правова держава, інформаційний простір, ринкові відносини, соціальний захист*; б) міжмовних запозичень: *імідж, консенсус, брифінг, електорат*; в) появи нових, активізації вживання та розширення значень раніше відомих слів: *довкілля, перемовини, намет, голубі шоломи*; г) активізації діалектного фонду, зближення його з літературною мовою;
- мова звільняється від нашарувань умисної русифікації лексичної, фразеологічної, граматичної, синтаксичної систем.

Негатив – «правнуки погані». У суспільній дискусії поширені й настрої стурбованості, навіть певної розгубленості від страхітливих масштабів засмічення української мови, її нової суржикізації, вульгаризації. Простежуються явища, які нівелюють національні риси української мови,

знижують її естетичні якості – особливо через масовий і неконтрольований потік іншомовних запозичень. Поширилася так звана лібералізація норми, а насправді розхитування її аж до знищення.

Особливий суспільний резонанс викликають процеси вульгаризації в мові. Їх критикують знані сучасні дослідники (С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, О.Д. Пономарів, О.А. Сербенська). О.О.Тараненко вважає їх насадженням «культу естетично негативного і низького», справді антишевченківського. Йдеться, зокрема, про доволі одіозні, епатажні твори сучасної художньої літератури так званого постмодернізму Леся Подерв'янського, Ірини Карпи, Юрія Андруховича, Юрія Покальчука (Оксана Забужко, до речі, також виправдовує вульгаризацію мови: «Дратує наша, з дозволу сказати, псевдоцнотливість», – пише вона [26]).

Якщо почитати твори першого з цих авторів, то взагалі складається враження, що мат у нього – як самоціль, як єдина гра слів, гідна сучасного «постмодерного» автора... Насправді ж це відмова від справжньої високої мовної і художньої культури, від Шевченківських естетичних зразків. І це заводить літературу в глухий кут, що «дратує» значно більшу кількість наших співгромадян.

Не забуваймо й про питання, яке постає при погляді на сучасну мовотворчість деяких українських авторів: чи це є збагачення мови чи її засмічення?

Сьогодні зміни в мові мають подвійну природу. З одного боку, це стихійне, часто неусвідомлюване частиною суспільства освоєння мови в умовах розширення сфер її функціонування та за обставин ліберальної стихії у ставленні до правописних норм. З іншого – цілеспрямований, продиктований певними свідомими стилістичними та нормативними настановами процес. Крім мовознавців у ньому бере участь активна частина суспільства, насамперед творча інтелігенція, журналісти, редактори, вчителі... Не завжди ці настанови є безспірні чи об'єктивні, але процес – загалом продуктивний.

У першому випадку ми маємо справу з масовим освоєнням мови після її тривалого упослідження, що не може обійтися без втрат для її чистоти. Деякі дослідники означають цей процес як зворотний бік демократизації літературної мови, який супроводжується величезною кількістю позанормативних елементів [15, 10].

Друга обставина насамперед пов'язана з тим, що багато питань нормативного характеру були дискусійно гостро поставлені в суспільстві, але залишені на півдорозі нерозв'язаними протягом ось уже більше двох десятиріч років. Діяльність правописної комісії 90-х – початку 2000-х років було заблоковано владними політичними чинниками. Велику мовну дискусію, по суті, загнали у вузькі інтелігентські середовища.

Справа дійшла до того, що деякі видання (та й цілі видавництва) визначили для себе «свій правопис», заснований в основному на частині норм так званої «харківської скрипниківки» кінця 20-х років. Але ця невизначеність дезорієнтує вже цілі покоління мовців і не сприяє цілеспрямованому розвитку

української мови з урахуванням як мовної традиції, так і новопосталих потреб суспільства та мовної особистості.

Тут і слід шукати пояснення такого явища, як мовний пуризм у його сучасному вигляді. Насамперед це один із способів протидії засміченню української мови. Але за нею також більш загальна суспільна настанова – пошук стратегій сучасного розвитку мови.

Чим переймаються нинішні дбайливці чистоти української мови, яких часом і називають пуристами?

Загалом ідеться про ліквідацію наслідків лінгвоциду та русифікації радянського періоду, а крім того – про спротив навалі англіцизмів (американізмів). Конкретно це виливається в тенденції, на які вказують сучасні дослідники – Н.Ф. Клименко, Л.І. Мацько, О.А. Стишов, Б.М. Ажнюк, О.А. Тараненко та інші:

- у лексичній частині – велика робота з очищення мови від суржикових наносів: росіянізмів і кальок у публікаціях та словниках;
- поновлення втрат 1930-х років у лексиці і фразеології, зокрема відітнутих у той час у словниках синонімічних та фразеологічних рядів;
- звільнення від нашарувань умисної русифікації граматичної системи та правопису української мови (таких зрусифікованих морфологічних форм, як активні дієприкметники, суфіксальні аномалії, інтерферовані моделі ступенювання тощо);
- розширення дериваційних процесів (тобто творення похідних слів від терміна-основи) з концентрацією на найпродуктивніших українських словотвірних моделях з одночасним вилученням інтерферованих, нехарактерних для української мови форм;
- велика робота з відтворення і розвитку наукової термінології (нові державні стандарти ділової і наукової мови); зокрема повернення до активного вжитку деяких примусово вилучених термінів та моделей словотворення; «реабілітація» процесових понять;
- активне витіснення (а) невиправданих запозичень; (б) непритаманних українській мові слів та словосполук (теж інтерферованих під впливом російської та англійської мов);
- активне пристосування до української лексики іншомовних слів (вмонтовування, притирання їх), зокрема й утворення похідних від цих слів за правилами української мови.

А що ж у цій ситуації робити ескулапові-редактору?

Системі 80-річного (чи й усього 350-річного) насадження суржику він має протиставити свою систему відновлення життєздатності всіх «органів» нашої інфікованої мови. Він повинен володіти всіма редакторськими прийомами боротьби з русизмами і кальками – і то не лише в лексиці і морфології, а й (може передусім) у фразеології і синтаксисі. Він має в усіх складниках мовної системи сприяти розмежуванню двох мов – української і російської. Без цього не буде української.

Редактор мусить вивчити всі особливості своєї української мови – Шевченківської мови, оволодіти всіма її багатствами.

Він має братися за справу з вірою у невичерпні можливості української мови [20, 277], взоруючись насамперед на нашого пророка і вчителя.

- Шевченко не вульгаризував мови.
- Шевченко не піддавався моді на чужомовні запозичення.
- Шевченко не зловживав діалектною лексикою.
- Шевченко утверджував високі естетичні смаки (ідеали) в мові.

Тому доцільним був би заклик до всіх, хто працює з мовою професійно (а одночасно й до студентів, які готують себе до такої роботи), взоруватися на мовні заповіді батька нашої нації Т.Г. Шевченка. Їх можна сформулювати, ґрунтуючись як на його прямих висловлюваннях, так і на висновках дослідників – Івана Огієнка, Юрія Шевельова, Марієтти Шагінян, Світлани Єрмоленко, Оксани Забужко та інших:

- глибоко знати всі особливості народної, нашої мови;
- берегти соборність української мови; вона від Шевченка (і в розумінні Шевченка) наддіалектна, всенародна;
- вірити в свою мову – вона має всі ресурси для висловлення будь-яких найскладніших комунікативних потреб;
- боротися проти всього, що занечищує мову і насамперед проти впливів російської;
- бути критичним у виборі свого мовного матеріалу, як це робив Шевченко;
- бути дуже ощадними в запозиченнях (відмовлявся від непотрібних *іншомовних слів*, вживаючи їх дуже рідко);
- засвоювати уроки сакральності мови, яку Шевченко звав «хрещеною» (цінувати корінну лексику, яка зберігає в собі ментальність нації; мобілізувати те, що є архетипним, концептуальним);
- завжди прагнути до *простоти* і *ясності* (це теж один із неодмінних Шевченківських концептів).

Пам'ятаймо про головний заповіт Шевченка щодо мови – мати її за священний, «хрещений» дар українцям.

...Мій Боже милий
Даруй словам святу силу –
Людськеє серце пробивать,
Людській сльози проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх...

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба Іван. Тарас Шевченко / І.М.Дзюба. – К. : ВД Альтернатива, 2005. – 704 с.
2. Єрмоленко Світлана. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко / С.Я. Єрмоленко // Культура слова. – Вип. 73 – К., 2010. – С. 6–16.

3. Забужко О. Шевченків міф України (спроба філософського аналізу) / О. Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.
5. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
6. Масенко Л. Суржик у системі розмовних форм побутування української мови / Л.Т. Масенко // Дивослово. – 2007. – № 12. – С. 26–31
7. Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи / А. Миллер – К. : Laurus, 2013. – 416 с.
8. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Граматично-стиліст. словник Шевченкової мови / І.І. Огієнко. – К. : Ярославів Вал. Репр. з вид. 1961 року, Вінніпег. – 258 с.
9. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія укр. літ. мови. – Вінніпег, 1949 (Перше перевидання в Україні – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
10. Пахльовська О. Мова влади і влада мови в пострадянському Задзеркаллі // Той, хто відродив Могилянку: Зб ст. до 60-ліття В. Брюховецького. – К. : ВД КМА, 2007. – С. 312–333.
11. Рильський М.Т. Ясна зброя. Статті М.Т. Рильський. – К. : Рад. письм., 1971. – 288 с.
12. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник ; вид 2-ге, доп. і переробл. / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.
13. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури. 2-ге вид., випр. і доп. / А.В. Свідзинський. – Л. : Афіша, 2013. – 744 с.
14. Скуратівський В. Шевченко в контексті світової л-ри / В. Скуратівський // Історія і культура / Вадим Скуратівський . – Київ : Українсько-американське бюро захисту прав людини, 1996 . – 297 с.
15. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики суч. укр. мови (з кінця 1980-х років) // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 33 – 39; 2003. – № 1. – С. 23 – 41.
16. Тараненко О.О. Демократизація і / або лібералізація (до хар-стики суч. стану норм.-стиліст. засад укр. мови). М-ли V Міжнар. конгресу Міжнар. асоціації українців / О.О. Тараненко // Мовознавство : Зб. наук. ст. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 10–17.
17. Фаріон І.Д. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з)Ради 1654 року (або міркування з приводу указу Президента (Л.Д. Кучми) – до 350-річчя Переясл. ради) / І.Д. Фаріон. – Вісник Льв. ун-ту. С. Журн-ка. 2003. – Вип. 23. – С. 62–75;
18. Фаріон І.Д. Доля мови-завойовниці (або Про мову як засіб спотворення світу) / І.Д. Фаріон // Мова і культура. Серія: Філологія. – Вип. 8. – Т. 1. – К. : ВД Бураго, 2005. – С. 158–165.
19. Шагинян М. Тарас Шевченко. 4-е изд. / М. Шагинян. – М. : Художественная литература, 1964. – 217 с.
20. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К. : Радянська школа, 1983. – 608 с.
21. Куляс П.П. Система – проти автоматизму суржику. Редакторський погляд. Навч. пос. Вид 2-ге, розширене / П.П.Куляс. – К. : Вид. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2013. – 294 с.
22. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. В 13-ти тт. – Т. 5. Статьи и рецензии. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 322 с.
23. Лавровский П.А. Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и др. славян. Наречиями / П.А. Лавровский // Ж-л МНП. – Июнь 1859. – С. 225
24. Ленін В.І. Повне зібрання творів [Текст] : в 55-ти тт. – Т. 45 / В.І. Ленін; Пер. з рос. – Київ : Політвидав України, 1970. – 334 с.

25. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / упорядники: Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк ; післямова Леоніда Череватенка. – К. : Довіра, 2002. – 734 с.
26. Літературна Україна – 01.08.1996

Куляс П. Шевченковское слово: от истоков к современным инновациям

В статье говорится о роли Тараса Григорьевича Шевченко в создании и утверждении украинского литературного языка. Подробно проанализированы собственно лингвистические, а также социо- и психолингвистические особенности Слова Кобзаря.

Ключевые слова: язык Т.Г. Шевченко, украинский литературный язык.

Kulyas P. Shevchenkov's word: from the source to modern innovation

The article discusses the role of Taras Shevchenko in the creation and approval of the Ukrainian literary language. Analyzed linguistic and socio-and psycholinguistic features words of Taras Shevchenko.

Keywords: language TG Shevchenko, Ukrainian literary language.

УДК 070:378

О.Т. МАРКІВ

кандидат пед. наук

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЖУРНАЛІСТА

У дослідженні визначено педагогічні умови формування системи цінностей майбутніх журналістів на основі ціннісних орієнтирів Т.Г. Шевченка й показано їх роль для молоді в соціально-психологічному аспекті.

Ключові слова: соціальні цінності Т. Шевченка, журналіст, ціннісні орієнтири, громадська думка.

Досвід минулого й надбання попередників, безумовно, впливають на поведінку нащадків, їхні рівень розвитку та життєві ідеали. Однак сьогоденні світові соціокультурні трансформації визначають новий вимір культури й не означають підпорядкування існуючим канонам. У розвинених суспільствах – навіть на етапах становлення інформаційного укладу – ці зміни прогнозовані, в Україні ж трансформаційні моделі й напрямки формування нового типу суспільства, коли немає усталених зв'язків між структурними елементами, наслідки змін передбачити практично неможливо, існує ризик помилок.

Оскільки молодь – потенційна категорія творців майбутнього – має можливість отримання інформації з різних глобальних комунікаційних систем, вона може самостійно її оцінювати й приймати власні незаангажовані системою рішення (як засвідчила участь студентів у різних суспільних акціях). Однак є інший бік ситуації: постійно перебуваючи під впливом і враженнями чужокультурних цінностей, можна перетягувати невластиві для нашого менталітету поведінкові стереотипи, штучно нав'язувати їх своїм друзям і колегам (а від цього нація кращою не стане). Слід приділяти особливу увагу

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ
ІМЕНІ АНДРІЯ МАЛИШКА
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ**

НАША ШЕВЧЕНКІАНА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики
Інституту української філології та літературної творчості
імені Андрія Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

ВИПУСК IV

ВИПУСК ПРИСВЯЧЕНИЙ 200-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Київ-2014

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Висоцький Анатолій Васильович – кандидат філологічних наук, директор Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова
Жацько Віктор Олексійович – доктор філософських наук, професор, академік Академії вищої освіти України, завідувач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Куляс Павло Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Марків Олександра Тимофіївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харчук Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харитоненко Олена Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Чепуренко Яна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Шпак Віктор Іванович – кандидат історичних наук, професор кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Карпенко Віталій Опанасович – професор, завідувач кафедри журналістики Університету «Україна», доктор суспільно-економічних наук Українського Вільного Університету (Мюнхен)

Вартанов Григорій Іванович – доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку

кафедрою журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Протокол засідання кафедри № 6 від 17 лютого 2014

Затверджено

на засіданні Вченої Ради Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова.

Протокол засідання № 9 від 23 квітня 2014

A18 Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій: Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ ім. М.П. Драгоманова : збірник наукових доповідей : Наша шевченкіана / Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск IV. – К. : Ореол-сервіс, 2014. – 88 с.

У більшості публікацій збірника розкривається значення постаті Т.Г. Шевченка в розвитку видавничої справи в Україні, другий розділ присвячений актуальним проблемам видавничої справи, редагування, інформаційно-бібліотечної діяльності. Збірник призначений для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів.

ЗМІСТ

ВИДАВНИЧА ШЕВЧЕНКІАНА

Жадько В.О. Друкарня Києво-Печерської лаври в житті Г.Г. Шевченка.....	4
Куляс П.П. Шевченкове слово: від пракоренів до сучасних інновацій	10
Марків О.Т. Роль і значення шевченківських соціокультурних цінностей у формуванні особистості майбутнього журналіста.....	28
Сидоренко Н.М. «Слов'янський панкосмізм» Тараса Шевченка (за публікаціями «Записок наукового товариства імені Шевченка»).....	32
Харитоненко О.І. Читацькі практики Шевченкової епохи (на матеріалі повісті Т.Г. Шевченка «Близнюки»).....	39

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Куляс П.П. Особливості сучасного українського мовного пуризму.....	48
Марків О.Т. Чинники ефективної співпраці редактора з автором у видавничому процесі.....	52
Сидоренко Н.М. Традиції й уроки української преси початку ХХ століття	58
Харитоненко О.І. Проблеми визначення типу видання в сучасних газетах.....	63
Чепуренко Я.О. Стандартизація редакційно-видавничої підготовки наукових видань: стан та перспективи розвитку.....	68
Шпак В.І. Українські газети: від державних до приватних.....	78